

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Ұзақ Қанат Әбдісәліұлы

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДЫ ЖҮЗЕГЕ
АСЫРУ ТӘСІЛДЕРІН ЖЕТІЛДЕРУ**

«7M041 Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04118 - Өңірлік даму» білім беру бағдарламасы

Бизнес және басқару магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік жазба

Ғылыми жетекші _____ Тугельбаева А.А.

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2024 ж.

Басқару институтының директоры: _____ Гаипов З. С., с. ғ.д.

Астана, 2024

Мазмұны

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ	5
1 МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН БАСҚАРУДАҒЫ ОРНЫ.....	7
1.1 Мемлекеттік сатып алудың мәні және ұйымдастыру тетігі, мақсаттары, қағидаттары, міндеттері.....	7
1.2 Мемлекеттік сатып алудың мақсаттары мен принциптері Қазақстан Республикасы және олардың құқықтық негіздері.....	11
1.3 Мемлекеттік сатып алудың әлемдік тәжірибесі.....	15
2 ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ.....	22
2.1 Мемлекеттік сатып алуды ұйымдастытыру және оның жай – күйін талдау.....	22
2.2 Мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру механизмін жетілдіру бағыттары.....	
3 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДЫ ДАМУ БОЛАШАҒЫ.....	27
3.1 Мемлекеттік сатып алулардағы негізгі проблемалар.....	27
3.2 Мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру механизмін жетілдіру бағыттары.....	32
ҚОРЫТЫНДЫ	35
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ	37

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы магистрлік жобада келесі стандарттарға сілтемелер пайдаланылған Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы № 434-V ҚРЗ «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңы.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 11 желтоқсандағы № 648 «Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Бұйрығы.

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V ҚРЗ «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Заңы.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 598 «Камералдық бақылау жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Бұйрығы.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 23 желтоқсандағы № 677 «Конкурс не аукцион тәсілімен мемлекеттік сатып алу қорытындылары шығарылғанға және мемлекеттік сатып алу туралы шарт күшіне енгенге дейінгі кезеңге күн сайынғы және (немесе) апта сайынғы қажеттіліктегі тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің тізбесін бекіту туралы» Бұйрығы.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым – Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым – Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 26 қарашадағы «Әділетті Қазақстан: бәріміз және әрқайсымыз үшін. Қазір және әрдайым» бағдарламасы

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

Сатып алу	- Мемлекеттік сатып алу
МСТЗ	- «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы
Веб- портал	- Мемлекеттік сатып алу веб-порталы (goszakup.gov.kz)
ЭЫДҰ	- Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы
ДСҰ	- Дүниежүзілік сауда ұйымы
АҚШ	- Америка Құрама Штаттары
ШОБ	- Шағын және орта бизнес
ҚР	- Қазақстан Республикасы
ГАТТ	- Тарифтер және сауда жөніндегі бас келісім
БҰҰ	- Біріккен Ұлттар Ұйымы
ЮНСИТРАЛ	- Біріккен Ұлттар Ұйымының халықаралық сауда құқығы жөніндегі комиссиясы

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Мемлекеттік сатып алу мемлекеттік қызмет көрсету жүйесінде маңызды болып табылады және мемлекеттің қажеттіліктерін қанағаттандыруға және кәсіпкерлікті қолдауға ғана жауапты емес, сонымен қатар бизнесті трансформациялау үшін ынталандырулар мен уәделер жасай алады. Жыл өткен сайын мемлекеттік сатып алуға жұмсалатын қаржы көлемі ұлғаяды, яғни, бұл мемлекет бюджеті шығыстарының жалпы қаражат көлемінің үштен бірін құрап отыр. Соңғы үш жыл көлемінде мемлекеттік сатып алуға бөлінген қаражат көлемі үш есеге арқан, демек бюджет қаражатын жұмсауда мемлекеттік сатып алудың маңызы айтарлықтай.

Тауарлар мен жұмыстарға және көрсетілетін қызметтерге өнім берушіні анықтау үшін мемлекеттік сатып алу өткізіледі. Осыған орай, мемлекеттік сатып алуды сапалы өткізу мемлекет қаражатын тиімді жұмсалыуына, сонымен бірге, өңір экономикасының шарықтауына әсер ететіні анық.

Қазіргі уақытта мемлекеттік сатып алуды жүргізу барысында кездесетін мәселелер баршылық, осыған орай, әлеуетті өнім берушілер арасында отандық өндірісті дамыту үшін қосымша жасап, ішкі нарықтың үлесін көтеру маңызды болып отыр.

Осыған сәйкес, Президентіміз Қасым – Жомарт Кемелұлы Тоқаев 21 қаңтар 2022 жылы отандық кәсіпкерлермен жиын барысында [1] «Мемлекеттік сатып алу – үлке экономикалық ресурс, оны дұрыс пайдалану керек. Бізде бұл мәселеде үлкен проблемалар бар. Әлі де бәсекеге қабілетті емес жолмен сатып алу үлесі үлкен: тек бағаға аса назар аударылады, параметрі бойынша сатып алынатын тауарлар мен қызметтердің сапасы екінші жоспарға қалып қоюда» - деп атап өтті.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінде мемлекеттік сатып алу мәселелері туралы заң жобасы бар, оның негізгі идеологиясы мемлекеттік бюджет шығыстарының тиімділігін арттыру және талаптардың сақталуын ескере отырып, жергілікті өнім берушілерді қолдауды күшейту болып табылады. Осыған байланысты «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңында (бұдан әрі - МСТЗ) экономикалық және әлеуметтік аспектілерге негізделген тұрақтылықтың кейбір жекелеген принциптерін байқауға болады.

Жалпы Қазақстан Республикасының заңнамасында тұрақты мемлекеттік сатып алудың тұжырымдамалары мен принциптері ашылмағанымен, әлеуметтік және экологиялық аспектілерден айырмашылығы салалық заңнамада экологиялық мәселелер шашыраңқы. Бұл мемлекеттік сатып алу жүйесін жеткізушілерді жасылдандыруды ынталандыру құралы ретінде пайдалануды қиындатады. Соған қарамастан, тұрақты даму қағидаттарын мемлекеттік сатып алуларға енгізу дұрыс және мүмкін сияқты [2].

Мемлекеттік сатып алуды басқару жүйесін мемлекеттік сатып алу жүйесінің мақсаттарымен анықталған мәселелерді шешудің ең тиімді және тиімді жолдарын анықтайтын және тапсырыс берушілердің қажеттіліктерін толық

қанағаттандыратын теориялық және практикалық әдістердің жиынтығы ретінде сипаттауға болады. Мемлекеттік сатып алуды басқару жүйесінің тиімділігін арттыру қазіргі уақытта қолданыстағы мемлекеттік сатып алу жүйесінің келесі ережелерге сәйкестігімен қамтамасыз етіледі: бәсекелестікке шектеулерді болдырмау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды құру, келісім-шарт жүйесі туралы ақпараттың ашықтығы мен айқындылығы қағидаттарын сақтау. сатып алу саласында, тапсырыс берушілердің кәсіпқойлығы, инновацияны ынталандыру, сатып алу саласындағы келісім-шарт жүйесінің бірлігі, мемлекеттік және муниципалды қажеттіліктерді қанағаттандыру тиімділігіне жауапкершілік және сатып алудың тиімділігі [3].

Зерттеу объектісі – мемлекеттік сатып алудың механизмі болып табылады.

Зерттеу пәні – мемлекеттік сатып алу процесіндегі қатынастар жиынтығы.

Магистрлік жобаның мақсаты – Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сатып алуды талдау және бағалау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

- Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сатып алудың теориялық аспектілерін және олардың құқықтық реттелуін зерттеу;

- Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сатып алудың тиімділігін бағалау және динамикасына талдау жүргізу;

- Мемлекеттік сатып алудағы негізгі проблемаларды анықтау;

- Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сатып алуды басқару перспективаларын анықтау.

Зерттеу барысында келесідей әдістер қолданылды:

Күтілетін нәтиже: Ұсынылған материалдар мен дереккөздерге сәйкес, мемлекеттік сатып алу жүйелеріне өзгерістер еңгізуге ұсынымдар

Практикалық маңызы: Қолданылған зерттеулер мен халықаралақы тәжіриберге сәйкес, мемлекеттік сатып алуларға ұсыныстар әзірлеу

Жарияланымдар: Магистрлік жоба тақырыбымен байланысты «Интернуака» ғылыми журналының №3(320) санында «Қазақстан Республикасында тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алуды жүзеге асыру тәсілдерін жетілдіру» атты тақырыбында 4 беттік мақала жарияланды.

1 МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН БАСҚАРУДАҒЫ ОРНЫ

1.1 Мемлекеттік сатып алудың мәні және ұйымдастыру тетігі, мақсаттары, қағидағтары, міндеттері

Мемлекеттер үшін орнықты даму стратегиясын іске асырудың пәрменді тетіктерінің бірі мемлекеттік сатып алу болып табылады. Нарықтағы ең ірі сатып алушы бола отырып, саяси ерік-жігер мен билік өкілеттіктеріне ие бола отырып, мемлекет Мемлекеттік сатып алу арқылы өндірушілер мен тұтынушыларға әсер етіп, тұрақты өндіріс пен тұтынуға ықпал ете алады. Экономикалық және әлеуметтік дамудың әртүрлі деңгейлеріндегі бірқатар елдер экологиялық таза өнім өндіруді, ресурстарды қайта пайдалануды ынталандыру, шағын бизнесті қолдау, ұлттық және этникалық азшылықтардың әлеуметтік теңдігі мәселелерін шешу, жаңа жұмыс орындарын құру және әділ сауданы ынталандыру арқылы тұрақты сатып алуды тәжірибеде қолданады.

Осылайша, мемлекеттік сатып алу Тұрақты дамуға ықпал етеді. Шетелдік әдебиеттерде осы түрдегі сатып алуларға сілтеме жасау үшін sustainable public procurement термині қолданылады. Орыс тілді әдебиетте әлі қалыптасқан термин пайда болған жоқ. Орыс тіліндегі аудармаларға ұқсас, sustainable development - тұрақты даму, sustainable business - тұрақты бизнес, кейде sustainable public procurement тұрақты сатып алу аударылады [4].

Бюджеттік жүйе экономиканы мемлекеттік реттеудің маңызды элементі болып табылады. Құрамдас құрал мемлекеттік сатып алу болып табылады, өйткені олар мемлекетке экономиканы дамыту үшін қажетті жағдайлар жасай отырып, өз функциялары мен міндеттерін жүзеге асыруға мүмкіндік береді [5].

Ғылыми әдебиеттерде Мемлекеттік сатып алудың әртүрлі түсіндірмелері бар. Бұл ұғымды әр түрлі білім салалары тұрғысынан анықтауға келесі тәсілдерді бөлуге болады.

Кесте 1 – «Мемлекеттік сатып алу» ұғымын ғылыми әдебиетте айқындау тәсілдері

Көзқарас	Экономикалық теория тұрғысынан	Макроэкономика тұрғысынан	Заң тұрғысынан	Мемлекеттік сатып алу механизмі жағынан
1	2	3	4	5

1-кестенің жалғасы

Авторлар	Яковлев А.А., Аллилуева О.Г.	Шувалов С.С., Никифорова Л.В.	Шмелева М.В	Снеткова А.В.,
	Кузнецова И.В., Шамрин А.Т., Юдкевич Л.И. Якобсон М.М,			Смотрицкая И.И., Черных С.И.
Анықтам а	Елде немесе шетелде өндірілген, мемлекет сатып алатын тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің бір бөлігі меншікті ресурстарды оңтайлы бөлуді жүзеге асыру арқылы мемлекеттік бюджеттің кірістері мен шығыстарының есебі	Тар мағынада мемлекеттің өз функцияларын орындауы үшін тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді жеткізуді ұйымдастырудың тиімді процесі. Кең мағынада қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қаражаттарды қайта бөлу	Шаруашылық субъектілері арасындағы қатынастарды реттеу, белгіленген сатып алу мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған заңмен оларға жүктелген әрекеттер мен функцияларды жүзеге асыру	Келісімшартқа негізделген қатынастар жүйесі және қайсысы оларды ұтымды пайдалану мақсатында бюджет қаражаты есебінен мемлекеттік немесе муниципалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тауарлар мен қызметтерді сатып алумен және жеткізумен байланысты
Ескерту – Әдебиет негізінде құралған [6]				

Зерттеу өзара байланысты және өңірдің де, жалпы елдің де экономикасын ынталандыруға бағытталған сатып алудың негізгі функцияларын анықтады:

1) Репродуктивті функция – мемлекеттің қажеттіліктерін қанағаттандыру;

2) Мәні мемлекеттік шығыстарды реттеуге және бюджет қаражатын үнемді пайдалану айқындауға жататын реттеуші функция. Бұл ретте сатып алудың бәсекелестік әдістері мемлекеттік шығындардың құнын төмендетеді, бірақ қажеттіліктерді азайтуға әкеп соқпайды;

3) Бағаны реттеу функциясы – баға динамикасына жанама әсер ету арқылы;

4) Ынталандырушы функция – отандық өндірушілер мемлекет тарапынан қолдау тауып, ынталандырады;

5) Әлеуметтік функция – мемлекеттік әлеуметтік – экономикалық саясатымен тікелей байланысы бар;

6) Инновациялық функция – жаңа тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді игеру үшін жағдай жасауға ықпал етеді;

7) Бюджет шығыстарын оңтайландыру функциясы – бюджет шығыстарын болжауға және қолда бар ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтасыз етуге мүмкіндік береді [7].

Мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру, мемлекеттік және муниципалдық тапсырыс берушілер – елдің мемлекеттік органдары мен мемлекеттің субъектілері немесе жергілікті өзің – өзі басқару органдары немесе басқа да уәкілетті тұлғалар.

Мемлекеттік тапсырыс берушінің өкілеттіктері заңдармен, нормативтік құқықтық актілермен және жарғылармен айқындалады. Сатып алу туралы заңнамада салық төлеушілердің қаражатын барынша тиімді және ашық түрде пайдалануды қамтамасыз етуге көмектесетін мемлекеттік сатып алудың нақты ережелері бар. Нақты мемлекеттік реттеу сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырудың жалпы принциптері:

1) Мемлекеттік сатып алудың бірінші және маңызды қағидаты – бюджет қаражатын тиімді пайдалану. Мемлекеттік сатып алуды жеке сатып алудан ерекшелендіретін сипатты белгі тиісті бюджет қаражатын пайдалана отырып, яғни азаматтар төлеген салықтардан бюджетке түскен қаражатты пайдалана отырып, тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді сатып алу болып табылады. Салық төлеушілер есебінен тауарлар, жұмыстар мен қызметтер сатып алынады және оның пайдасына пайдаланылады. Дегенмен, бюджеттік шектеулер бар. Мемлекеттік сатып алудың түпкілікті бюджетін және одан кейінгі барлық өзгерістерді заң шығарушы орган бекітеді. Бюджетті тиімді жұмсау мемлекеттік сатып алудың маңызды қағидаттарының бірі болып табылады. Мемлекет белгілі бір өнімді алудан түсетін пайданы жан-жақты бағалауға міндетті [8].

2) Барлық жеткізушілерге тең және әділеттілік принципі. Елімізде бұл принцип барлық жеткізушілерге, меншік нысанына және ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан заңды тұлғаларға, жеке тұлғаларға (соның ішінде жеке кәсіпкерлерге) конкурстық рәсімдерге қатысу үшін тең мүмкіндіктер беру арқылы жүзеге асырылады. Тапсырыс беруші ұсынатын мемлекет ең төмен бағамен жеткізілетін тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) жеткілікті сапа деңгейіне ие болуы үшін тауарларға, жұмыстарға, қызметтерге және лицензиялардың болуына қажетті талаптарды белгілеуге міндетті екені сөзсіз. Сондай-ақ, бәсекелестікті негізсіз шектеуге әкеп соғуы мүмкін болғандықтан, фирмалық және фирмалық атауларды, лицензиялар мен патенттерге сілтемелерді қолдануға көп жағдайда жол берілмейтініне назар аудару қажет. Сонымен қатар, қылмыстық-атқару жүйесі кәсіпорындарына, шағын бизнеске және әлеуметтік бағытталған коммерциялық емес ұйымдарға преференциялар беру бойынша заңнамалық қолдау алды.

3) Бірыңғай ақпараттық жүйені пайдалана отырып, рәсімдерді (жабықтарды қоспағанда) жүргізуде, сондай-ақ жасалған шарттың орындалуы (тоқтату), айыппұлдар мен өсімпұлдар салу туралы ақпаратты одан әрі жариялауда ашықтық пен айқындық принципі көрінеді.

4) Жауапкершілік принципі. Барлық мемлекеттік органдар мен жекелеген лауазымды адамдар әкімшілік, азаматтық және қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Мемлекеттік сатып алуды бақылауды Монополияға қарсы комитет жүзеге асырады, ал мемлекеттік сатып алу кезінде сөз байласу болған жағдайда екі тарап – сатып алушы да, өнім беруші де жауапты болады. Шартты адал емес орындаған, сондай-ақ шарт жасасудан жалтарған жағдайда өнім беруші де жауапкершілікке тартылады және адал емес жеткізушілер тізіміне енгізілуі мүмкін [9].

Жалпы қабылданған мағынада қаржы механизмі қаржылық ресурстарды бөлу процесінде қоғамның экономикалық дамуы мен әлеуметтік жағдайына әсер ету құралдарының, әдістерінің, нысандары мен тұтқаларының жиынтығы ретінде қарастырылады. Келісімшарт жүйесі тұрғысынан, авторлардың пікірінше, сатып алу қызметінің қаржылық механизмін келісім-шарт жүйесінің барлық 30 қатысушысы жүзеге асыратын және бюджет қаражатын неғұрлым тиімді жұмсауға бағытталған іс-шаралар кешені ретінде түсіндіруге болады. Бұл ретте қаржы механизмінің құралдары ретінде келісім-шарт жүйесіне қатысушылардың келесі әрекеттерін қарастыруға болады:

- бюджеттік заңның қолданылу мерзіміне сәйкес келетін кезеңге және ағымдағы қаржы жылына сатып алуды жоспарлау;

- шарттың бастапқы шекті бағасын есептеу, стандарттау талаптарын сақтау сияқты элементтерді пайдалана отырып, бағаны, мөлшерді және сатып алу қажеттілігін негіздеу:

- ұйымдардың белгілі бір шеңбері үшін шарт жүйесі туралы заңда белгіленген артықшылықтарды, шектеулерді және стандарттарды орындау;

- ведомстволық бақылауды жүзеге асыру және келісім-шартты орындау нәтижелерін сараптамалық қабылдау;

- шартты сапасыз немесе уақтылы орындамаған немесе орындамаған жағдайда тапсырыс берушінің өнім берушінің (орындаушының, мердігердің) алдында жауапкершілік шараларын қолдануы;

- бұзушылықтарды анықтау мақсатында бақылау органдарының тексеру қызметін жүзеге асыру, оларды жою, оларды қайта жасалуын жолын кесу.

Сатып алу қызметін ұйымдастырудың қаржылық механизмі мемлекеттік сатып алу жүйесіне біріктірілген, оның құрамдас бөлігі және бюджет шығыстарын басқару тетіктерінің бірі болып табылады. Мемлекеттік сатып алуды қаржыландыру тетігі бюджет қаражатын жұмсау тиімділігін арттыруға, бюджеттік қаржы ағындарын неғұрлым толық бақылауға қол жеткізуге, шығындардың негізсіз өсуін болдырмауға және болдырмауға, сол арқылы тұтастай алғанда бюджет шығыстарын оңтайландыруға арналған. Бюджет шығыстарын оңтайландыру процесінің бірінші нүктесі – мемлекеттік сатып алуды қалыптастыру мен бюджеттік процестің өзара байланысын қарастыру. Екі жүйе де белгілі бір ретпен уақыт бойынша орналасады [10].

1.2 Мемлекеттік сатып алудың мақсаттары мен принциптері Қазақстан Республикасы және олардың құқықтық негіздері.

Кез келген мемлекеттік жүйе – қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымдарын ұйымдастыруға және оның стратегиясы мен тактикасының нәтижелеріне жауапты мекемелер мен ұйымдардан тұратын біртұтас құрылым.

Ұлттық қауіпсіздік мемлекеттік басқарудың іргелі құрамдас бөлігі екенін ескере отырып, мемлекеттік сатып алу жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық жүйелердің тұрақтылығына әсер етуі мүмкін.

Сыбайлас жемқорлық мемлекеттік басқарудың тиімділігін төмендетіп қана қоймай, жалпы елдегі инвестициялық ахуалға кері әсерін тигізіп, әртүрлі әлеуметтік-экономикалық жүйелердің, соның ішінде мемлекеттік сатып алу жүйесінің дамуына кедергі келтіреді. Мемлекеттік сатып алу жүйесінде сыбайлас жемқорлықтың болуын тексеруден бұрын зерттелетін салаға енгізілген негізгі анықтамаларды анықтау қажет, оның ішінде: тәуекелдер, мемлекеттік сатып алулар, сыбайлас жемқорлық, мониторинг, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар.

Қазақстандағы мемлекеттік сатып алу жүйесі қарқынды даму үстінде және ауқымды өзгерістерді көрсетуде. Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алуды реттеу жүйесінде көптеген нормативтік құқықтық актілер, бірқатар бірегей технологиялық шешімдер пайда болды, билік органдарының, бизнес пен халықтың өзара іс-қимылының принципті жаңа принциптері ресімделді.

Соңғы жылдары мемлекеттік сатып алудың заңнамалық базасы көптеген өзгерістер мен жаңалықтарды бастан өткерді, бұл өз кезегінде мемлекеттік сатып алу бойынша тапсырыс берушілер мен жеткізушілер тарапынан оң және теріс пікірлерге ие болды.

Мемлекеттік сатып алу веб-порталдың (goszakur.gov.kz) (бұдан әрі – веб - портал) болуына және Қазақстан Республикасының үкіметі жүргізген заңнамалық реформаларға қарамастан, мемлекеттік сатып алу процесі әлі де болса жеткілікті түрде сыбайлас сала болып қала береді [11].

Мемлекеттік сатып алу жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтаудың мониторингі механизмі мемлекет пен қоғам тарапынан неғұрлым байыпты көзқарасты талап етеді, цифрлық инновацияларды пайдалана отырып, бірыңғай әдістемені әзірлеу, сондай-ақ мемлекеттік сатып алулар жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтаудың қоғамға қолжетімділігі мен ашықтығын қамтамасыз ету қажет. жүргізіліп жатқан сатып алулар.

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңының 19-бабына сәйкес мемлекеттік сатып алу мониторингін уәкілетті орган веб-порталы арқылы және ондағы ақпарат негізінде жүзеге асырады [12].

Алайда, сатып алу веб-порталы арқылы және шағымдар бойынша мемлекеттік сатып алуды бақылау жеткіліксіз, өйткені бюджетті жоспарлаудан бастап, тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді қабылдауға дейінгі барлық сатып алу процедурасын талдау қажет. Біздің ойымызша, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің бірі тауарларды, қызметтерді және жұмыстарды алу сатысында.

Сыбайлас жемқорлықтың жоғары тәуекелдері мемлекеттік сатып алуларға үлкен көлемдегі мемлекеттік қаржының тартылуымен, сонымен қатар шенеуніктер мен жеке бизнес өкілдері арасында тығыз қарым-қатынас жасау мүмкіндігінің болуымен түсіндіріледі. Алаяқтық пен сыбайлас жемқорлық тәуекелдері мемлекеттік сатып алу циклінің барлық кезеңдерінде ерекшеліксіз пайда болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі мемлекеттік азаматтық ұйымдармен серіктестікке негізделген және сыбайлас жемқорлықты тудыратын себептерді жою жөніндегі іс-шараларды кезеңді түрде жүргізетін ауқымды профилактикалық жұмыстарды жүргізеді.

Қазақстандағы нарықтық реформалар кезінде жіберілген шығындар мен қателіктер, сыбайлас жемқорлық қылмыстарына мемлекеттік және қоғамдық

бақылаудың әлсіреуі, қажетті заңнамалық базаның болмауы қоғамда және мемлекеттік аппаратта сыбайлас жемқорлықтың жоғары тәуекелдерін тудырды. Бұл құбылыспен сәтті күреске мемлекеттік қызметкерлердің оңай ақшадан бас тартуға табиғи құлықсыздығы кедергі келтіреді.

Экономикасы дамыған елдерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тетіктерін кешенді түрде қолдану керектігі жалпы қабылданған. Қазақстан үшін ең үлкен нәтиже беретін, сыбайлас жемқорлық деңгейін және болашақта оның туындау қаупін төмендететін сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тетіктерін таңдау басты мәселе болып табылады.

Қазақстанда мемлекеттік сатып алу саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы механизмдер әлі де қалыптасу сатысында. Оларды құрудың бастапқы кезеңін 20 ғасырдың 90-шы жылдарының екінші жартысы деп санауға болады. Мысалы, Қазақстан Республикасы заңнамасының тиімділігіне және мемлекет пен қоғамның сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алу және жою жөніндегі практикалық қызметіне мониторинг халықаралық ұйымдармен 1999 жылы ғана басталды. Мәселен, 2012 жылы Transparency International ұйымының 2016 жылғы 27 қаңтардағы зерттеуінде Қазақстан 100 балдық жүйе бойынша небәрі 28 балл алып, 174 елдің ішінде 133-орынға ие болды [13].

Мемлекеттік сатып алулар мемлекеттік қызметтерді көрсетуде, әсіресе денсаулық сақтау, білім беру, инфрақұрылым және қауіпсіздік салаларында маңызды рөл атқарады. Мемлекеттің барлық шығыстары шоғырланған кәсіпкерлік қызметтің дамуына мемлекеттік сатып алулар да айтарлықтай әсер етеді. Орташа алғанда дамыған елдерде мемлекеттік сатып алудың ЖІӨ-ге қатынасы 10%-дан 25%-ға дейін болса, Қазақстанда бұл көрсеткіш 5%-дан аспайды [14].

Мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлік субъектілерінің сатып алу процесіндегі қатынастарды реттеу сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін тудыратын бірқатар мәселелерді шешуді талап етеді. Ашықтық пен ашықтықты қамтамасыз ету мақсатында барлық сатып алулар электронды түрде жүзеге асырылады. Қазақстан мемлекеттік сатып алу саласында орасан зор серпіліс жасады. 2018-2019 жылдардағы мемлекеттік сатып алу жүйесі және оны ЭЫДҰ он екі ұсынымдарымен салыстыру ЭЫДҰ шолуында 2019 жылғы «Қазақстандағы мемлекеттік сатып алулар. Тиімділікті арттыру үшін жүйені реформалау». Шолуда мемлекеттік сатып алу жүйесінің құқықтық және институционалдық негіздеріне, мемлекеттік сатып алудың тиімділігін арттыруға және бәсекеге қабілетті ортаны құруға, электрондық сатып алулардың ашықтығы мен жариялылығына, мемлекеттік сатып алу мамандарының біліктілігіне және мемлекеттік кәсіпорындардағы сатып алуларға қатысты мәселелер қаралды. (квазимемлекеттік сектор кәсіпорындары) [15].

Сатып алу рәсімдері келесі нормативтік құжаттар негізінде реттеледі:

- «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы № 434-V ҚРЗ Заңы, кейінгі өзгерістер мен толықтырулармен толықтырылды);

- Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 11 желтоқсандағы № 648 бұйрығымен бекітілген «Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағидалары» (бұдан әрі - Қағида) кейінгі өзгерістер мен толықтырулармен;

- Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2018 жылғы 29 желтоқсандағы №1127 бұйрығымен бекітілген «Мемлекеттік сатып алуды бірыңғай ұйымдастырушылар мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыратын тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің тізбесі» (бұр. өзгертулер мен толықтырулар);

- Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің мемлекеттік сатып алу мәселелеріне қатысты өзге де бұйрықтары. Жүйені жетілдіру мақсатында «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына және Сатып алу ережесіне өзгерістер мен толықтырулар енгізілуде;

- Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 23 желтоқсандағы № 677 «конкурс не аукцион тәсілімен мемлекеттік сатып алу қорытындылары шығарылғанға және мемлекеттік сатып алу туралы шарт күшіне енгенге дейінгі кезеңге күн сайынғы және (немесе) апта сайынғы қажеттіліктегі тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің тізбесін бекіту туралы» бұйрығы.

Өзгерістер мен толықтырулар мемлекеттік ұйымдар мен жеке кәсіпорындарға әртүрлі әсер етеді, жаңғырту, бір жағынан, кәсіпкерлік субъектілеріне қосымша кедергілер тудырады. ДСҰ-ның Мемлекеттік сатып алулар туралы келісіміне және ЕАЭО туралы шарт шеңберінде 9 Сатып алу туралы келісімге сәйкес келісім тараптарына жергілікті кәсіпкерлік субъектілерімен тең негізде мемлекеттік сатып алуларға қолжетімділікті қамтамасыз ету қажет [16].

Бұл ретте шолуда шетелдік компанияларға заңнамалық деңгейде қатысуға мүмкіндік беріліп жатқаны және тәжірибеде туындайтын кедергілер атап өтіледі. Заңнама сатып алуға бөлінген сомаға қарамастан, мемлекеттік органдар жүргізетін барлық сатып алуларды реттейді.

Қазақстандағы мемлекеттік сатып алудың стратегиялық көзқарасы «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңның 4-бабына сәйкес сегіз қағидатында белгіленген:

1. Отандық тауар өндірушілерге қолдау көрсету.
2. Мемлекеттік сатып алу процесінің ашықтығы мен айқындығы.
3. Әлеуетті жеткізушілер арасындағы адал бәсекелестік.

4. Әлеуетті өнім берушілерге мемлекеттік сатып алу рәсіміне қатысу үшін тең мүмкіндіктер беру.

5. Мемлекеттік сатып алу үшін пайдаланылатын ақшаны оңтайлы және тиімді жұмсау.

6. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу.

7. Инновациялық және жоғары технологиялық тауарларды сатып алу, жұмыстар, қызметтер.

8. Зияткерлік меншік құқықтарын сақтау [17].

1.3 Мемлекеттік сатып алудың әлемдік тәжірибесі.

Мемлекеттік сатып алу жүйесін қолданудың шетелдік тәжірибесінің елеулі кезеңін зерттеу оның пайда болуы мен одан әрі дамуы мемлекеттің рөлін күшейтумен, басқару нысандарын қайта құрумен және жетілдірумен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Дамыған елдерде бүгінгі күнге дейін мемлекеттік сатып алудың мақсаттары мен оларды ұйымдастыру тетіктері елеулі өзгерістерге ұшырағанына қарамастан, олардың екі сипатты белгілері өзгеріссіз қалды.

Ең алдымен, бұл тауарларды, жұмыстарды немесе қызметтерді сатып алуға қатысты шарттық қатынастар жүйесінде мемлекет пен іскер топтар өкілдерінің өзара іс-қимылының сипаты, сондай-ақ оларды төлеу принципі – мемлекеттік бюджеттен.

Өткен ғасырдың екінші жартысында көптеген елдерде, әсіресе еуропалық елдерде мемлекеттік сатып алулардың нақты және ақшалай көлемдерінің айтарлықтай өсуінің алғы шарты ірі ұлттық инфрақұрылым объектілерін қалпына келтіру және салу қажеттілігі проблемасы болды. Бұл, өз кезегінде, мемлекеттің қомақты қаржылық инвестицияларын және өнімді, жұмыстарды және қызметтерді өндірушілер мен жеткізушілер арасынан әртүрлі шаруашылық жүргізуші субъектілерді осы процеске қарқынды түрде тартуды талап етті.

Сонымен қатар, жекелеген елдердің (АҚШ, Германия, Ұлыбритания, Жапония) үкіметтерінің мемлекеттік қорғаныстық сатып алулар саласындағы бизнес құрылымдарымен жұмыс жасау тәжірибесі, сондай-ақ коммуникациялық технологиялар саласындағы жетістіктері жинақталған. құрылыс саласындағы мемлекеттік сатып алулар арқылы қарым-қатынастар жүйесіне оның оң аспектілері.

Осылайша, бұл кезең батыс елдерінде мемлекеттік сатып алу үдерістерін дамытудың белсенді кезеңінің басталғанын көрсетті. Сонымен бірге олардың көпшілігінде нарықтық экономиканың қызмет етуінің негізгі принциптері қалыптасты – өндіріс құралдары нарығы пайда болды және бәсекелестік жағдайлар жасалды, кәсіпкерлік секторы, оның ішінде шағын және орта бизнес (ШОБ), қарқынды дамып, кеңейді.

Шетелде мемлекеттік сатып алу жүйесін дамытудың маңызды кезеңі қызметтің осы саласындағы процестердің ұлттық нарықтан тыс кеңеюімен сипатталатын келесі онжылдық кезең болды. Сонымен бірге Еуропалық Одақ елдері шегінде мемлекеттік сатып алуды реттеуге арналған алғашқы арнайы мемлекетаралық директивалар қабылданды (1971, 1976 ж.). Біраз уақыттан кейін, 1981 жылы «Мемлекеттік сатып алулар туралы» ГАТТ келісімі күшіне енді, ол ұлттық нарықтарға өнім жеткізетін шетелдік компаниялардың тендерлерге қатысуы үшін қолжетімділік рәсімдерін жеңілдетуге бағытталған.

XX ғасырдың 90-жылдарынан бастап халықаралық тәжірибеде мемлекеттік сатып алу жүйесінің қазіргі даму кезеңі жаңа ерекшеліктермен сипатталады. Бұл көбінесе әлемдік экономиканың жаһандануының және экономикалық қызметті ырықтандырудың көріністеріне байланысты, бұл мемлекеттің рөлі мен функцияларының өзгеруіне, оның ішінде индустриялық дамыған елдердегі мемлекеттік сатып алулар саласындағы өзгерістерге әсер етпеуі мүмкін емес еді. Қазіргі уақытта мемлекеттің нарықтық қатынастардың белсенді субъектісі ретінде өндіріске, саудаға, инвестицияға, инновациялық және әлеуметтік-экономикалық процестерге мемлекеттік сатып алу жүйесі арқылы қарқынды түрде қатысуы байқалатын құбылыс. Сонымен қатар, шетелде мемлекеттік сатып алудың өзі ұзақ мерзімді және ауқымды шаруашылық ішілік бағдарламаларды жүзеге асырудың негізгі құралдарының біріне айналды - электр станцияларын, көлік желілерін, мұнай және газ құбырларын салу саласында: ірі өнеркәсіптік нысандар, мелиоративтік жұмыстарды жүргізу, сондай-ақ әлеуметтік және білім беру жобаларын іске асыру шеңберінде.

Осы кезеңнен бастап батыс елдерінде мемлекеттік сатып алуларға қатысты «жүйе» (мемлекеттік сатып алу жүйесі) термині қолданыла бастады. Сонымен бірге осы мақсаттарға қаражатты жұмсау процестеріндегі үнемділік пен тиімділік қағидаттары ерекше маңызға ие болды. Бірқатар дамыған елдердің ұлттық үкіметтерінің мемлекеттік сатып алу процестерінің, оның ішінде олардың қатысушылары арасындағы қарым-қатынастар жүйесіндегі күрделі және өзара байланысты сипатын білуі оның алғышарттары болды [18].

Шет мемлекеттердің қазіргі даму деңгейі бюджет қаражатын тиімді жұмсаудың, оның ішінде сатып алу қызметі саласында айтарлықтай практикалық тәжірибенің болуымен сипатталады. Мемлекеттік және муниципалдық сатып алулардағы шетелдік тәжірибе Ресей Федерациясында мемлекеттік және муниципалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді сатып алуды ұйымдастыруды жетілдіру үшін қызықты екені сөзсіз. Шетелдік тәжірибені талдау Ресейде мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін әзірлеуде және енгізуде қолданылуы мүмкін, бұл тәжірибені зерттеу мәселесін қазіргі уақытта өзекті

етеді. Қазіргі әлемнің дамыған елдері сатып алу рәсімдерін жүргізудің негізгі әдісі ретінде конкурстық сауда-саттықты көздейтін мемлекеттік сатып алу жүйесінің негізінде жатқан конкурстық рәсімдердің болуымен сипатталады.

Осылайша, ДСҰ мен БҰҰ осы саладағы ең тиімдісі ретінде осы әдісті және сатып алу процедурасын қолдануды ұсынады. Біріккен Ұлттар Ұйымының Халықаралық сауда құқығы жөніндегі комиссиясының (ЮНСИТРАЛ) ұсынысы бойынша 1994 жылы 15 маусымда сатып алу туралы үлгі заң қабылданды [19], оның негізінде бірқатар шет мемлекеттердің мемлекеттік қызмет саласындағы заңнамасы сатып алу қалыптасты. Албания, Әзірбайжан, Ауғанстан, Армения, Бангладеш, Гамбия, Грузия және т.б. елдерде ЮНСИТРАЛ модельдік заңына негізделген мемлекеттік және муниципалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді сатып алуды реттейтін нормативтік актілер қабылданған [20].

АҚШ, Австралия, Канада, Аргентина және Қытай сияқты елдерде мемлекеттік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді сатып алуды ұйымдастыруға үлкен қызығушылық бар. Сондай-ақ Германия, Ұлыбритания және т.б. И.Г. Рзун және В.В. Рзун [19] АҚШ-тың федералдық келісім-шарт жүйесін талдай отырып, ұзақ тарихи қалыптасу жолынан өтіп, ол әлемдегі ең тиімді мемлекеттік сатып алу жүйесінің бірі болып табылады деп есептейді. Бұл жүйенің негізі - нақты және егжей-тегжейлі, бірақ сонымен бірге сатып алулар жүйесін енгізудің барлық негізгі кезеңдерін қамтитын сатып алу рәсімдерін айтарлықтай сараланған және икемді реттеу:

- сатып алуды жоспарлау;
- тапсырыстарды орналастыру;
- жеткізушілерді таңдау және келісім-шарттар жасау;
- келісім-шарттың орындалуын басқару және бақылау;
- шартты орындау нәтижелерін бағалау.

Америка Құрама Штаттарында федералдық келісімшарт жүйесінің дамуының қазіргі кезеңі мемлекеттік сатып алуды тиімді реттеуді қамтамасыз ету үшін қажетті барлық негізгі құрылымдық элементтердің болуымен сипатталады, оның ішінде:

- сатып алудың ережелері мен тәртібін реттейтін заңдар мен нормативтік актілер жүйесі арқылы егжей-тегжейлі құқықтық реттеу;

- федералды органдар мен міндеттері сатып алу процесін жүзеге асыру болып табылатын лауазымды адамдар арасында өкілеттіктер мен жауапкершіліктерді нақты бөлу:

- әзірленген сатып алуды жоспарлау жүйесі;
- сатып алу әдістерінің кең спектрі мен жасалған келісім-шарт түрлері;
- типтік шарттар мен типтік техникалық шарттар кітапханасы;

- келісім-шарттар, жеткізушілер және федералдық тапсырыстың басқа параметрлері бойынша дерекқорларға қол жеткізуді қамтамасыз ететін ақпараттық жүйелер.

Ұлыбританияда, АҚШ-тағы сияқты, жоспарлау, орналастыру және орындау сияқты негізгі кезеңдерді қамтитын мемлекеттік сатып алуды басқарудың жақсы дамыған тетіктерімен сипатталатын ұлттық келісімшарт жүйесі бар. Қазіргі заманғы мемлекеттік сатып алу жүйесі мұнда 1984 жылы конкурстық сатып алулар туралы ұсынымдар қабылданғаннан кейін дамыды». 1990 жылы негізгі әдістемелік және бақылау органы ретінде қазынашылық жанынан Орталық сатып алу ұйымы құрылды [21].

Ұлыбританиядағы әрбір министрлікте мердігерлік департаменті бар, оның міндеті басқа департаменттер мен аумақтық бөлімшелердің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін сатып алуды дербес жүзеге асыру болып табылады. Қазынашылық бюджет қаражатына билік ету құқығын салалық бөлімдерге берген жағдайда қазынашылық лауазымды тұлғаларының міндеті осы бөлімдерге жетекшілік ету, мемлекеттік тапсырысты жоспарлауды, орналастыруды және орындауды қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен қатар, қазынашылық төрағасының өкілеттіктеріне шығыстарды растау және сатып алу процесін басқару кіреді. Г.В. Дегтев, шет елдердегі мемлекеттік сатып алудың келесі негізгі қағидаттарына тоқталып өтті. Ашықтық пен транспаренттілік, барлық жеткізушілерге теңдік және әділеттілік, бюджет қаражатын үнемді және тиімді пайдалану қағидаттары ретінде Австралия және Канада сияқты шет елдерде мемлекеттік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді сатып алу тәжірибесін зерттейді. Аргентина, Қытай, Швеция және т.б [22].

Осылайша, «қаражаттарды тиімді жұмсаудың» австралиялық әдісі ерекше қызығушылық тудырады. Австралиядағы мемлекеттік сатып алудың негізі - сатып алу қызметінің тиімділігі өнімнің ұсынылған құны мен соңғы құнын салыстыру арқылы анықталады деген тұжырымдама. Мемлекеттік сатып алулар жөніндегі лауазымды тұлғалардан өнімнің өмірлік цикліне негізделген ең төменгі бағаны, пайданы және шығындарды ескере отырып, сатып алу процесінің әрбір кезеңінде ең жақсы нәтижелерге қол жеткізу талап етіледі. Сонымен қатар, Австралияда осы сатып алуларды жүзеге асыру үшін жауапкершілік сатып алуды жүзеге асыратын мемлекеттік департаменттердің басшыларына жүктеледі. Нәтижесі әрбір министрліктің персоналды іріктеу, сатып алу саласындағы құзыреттілігін бағалау және т.б. бойынша өз стандартын әзірлеуі және мемлекетпен расталмаған келісім-шарттар санының артуы болды [23].

Осылайша, Австралиядағы мемлекеттік сатып алу процедурасының ең әлсіз бағыты - келісімшарттың орындалуын бақылау. Канададағы мемлекеттік сатып алу тәжірибесі де қызығушылық тудырады, ол бағаның, техникалық артықшылықтардың және өнімнің сапасының үйлесімінен тұратын «оңтайлы құн» тұжырымдамасына негізделген. Сатып алу процесі ұсыныстарға сұрау салуды қамтиды, оның барысында көрсетілген критерийлер бойынша оларды бағалау критерийлері белгіленеді, нәтижесінде сатып алушы (мемлекеттік тапсырыс берушілер) мен сатушылар арасында бағалау және келіссөздер үшін негіз қалыптасады. Бұл ел «Канаданың жыл сайынғы сатып алу стратегиясын» әзірледі, онда ел үкіметінің сатып алу секторын тұрақты тексерулері қарастырылған. Аргентинаның мемлекеттік сатып алу тәжірибесін талдау олардың үш ережеге негізделгенін көрсетеді: - мемлекеттік сатып алуды бірнеше мемлекеттік тапсырыс берушілер бірлескен сатып алу түрінде жүзеге асыруға болады; - сатып алу рәсімінде бақылау бағалары пайдаланылады, бұл өз кезегінде конкурстық іріктеу рәсімін қолданудың жеткіліксіз деңгейін тудырады; - электрондық сатып алу қолданылады. Бельгияда мемлекеттік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді сатып алу ұлттық заңнамада көрсетілген сатып алу қызметінің барлық кезеңдерінде мемлекеттік шығыстарды бақылауға ерекше назар аударуымен ерекшеленеді. Бұл ретте мемлекеттік сатып алудың негізгі кезеңдері мынадай рәсімдерді қамтиды:

- сатып алу туралы шешім қабылданады; - шығындар сметасы есептеледі;
- Сатып алуға жоспарланған шығыстардың бюджет мүмкіндіктеріне сәйкестігін талдайды; - шығын құжаттары бекітіледі;
- мемлекеттік келісім-шарттардың төлемі бақыланады. Қытайдағы мемлекеттік және муниципалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді сатып алу тәжірибесін талдай отырып, Ф.З. Семенова, М.Б. Борлакова, Л.С. Боташев мұндағы мемлекеттік сатып алудың негізгі мақсаты ұлттық өндірушілердің әлемдік қаржы нарықтарындағы жағдайға тәуелділігін төмендету болып табылатынына назар аударады [24].

Бұл елдегі мемлекеттік сатып алу ресурстар мен тауарлар ағынына қатысты шет елдерге ашықтықты қамтамасыз ете отырып, шетел капиталының ұлттық экономикаға қатысу нысандарын қатаң реттеумен сипатталады.

Тиісінше, мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру екі позицияда қарастырылады:

- ұлттық өндірістің ресурстар мен капиталдың шетелдік көздеріне технологиялық және қаржылық тәуелділігін төмендетуге көмектесетін құрал ретінде;

- ұлттық экспортты қолдау механизмі ретінде. Еуропалық Одаққа мүше Германияда мемлекеттік сатып алу жүйесі осы саланы реттейтін еуропалық заңнама талаптарына сай болуы керек.

Дегенмен, мемлекеттік сатып алу рәсімдерін бақылаудың неміс жүйесі өзінің ерекше ерекшеліктерімен ерекшеленеді. Ол екі деңгейді қамтиды:

- апелляциялық орган - дербес мекеме нысанында;
- сот органы - сот органы нысанында.

Германияда мемлекеттік тапсырысты орналастыру нәтижелерін сот арқылы даулау мүмкіндігі мемлекеттік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін сатып алу жүйесінің айрықша белгісі болып табылады. Бұл жүйенің ашықтығын қамтамасыз етеді. Бұл ретте, тапсырыс берушінің әрекеттеріне шағымдарды қараудың жеделдетілген тәртібін белгілеу мемлекеттік тапсырысты орналастыру туралы шешімнің күшін жою нәтижесі бюджет қаражатының жұмсалудың кешіктіруге әкеп соқпауын қамтамасыз етеді. Жоғарыда айтылғандай, мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырудың шетелдік тәжірибесін талдау осы саладағы қатынастарды реттейтін, келісім-шарт жүйесінің заманауи принциптерін белгілейтін ресейлік заңнаманың [25] өзгерістеріне ықпал етеді.

Талдау қазіргі заманғы ресейлік мемлекеттік сатып алу тәжірибесі шетелдік тәжірибенің келесі элементтерін ескеруі мүмкін деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- мемлекеттік сатып алуды орталықтандырылған ұйымдастыру, ол үшін мамандандырылған мемлекеттік орган құрылады, ол кейіннен мемлекеттік органдарға қажетті тауарлар мен қызметтерді бөледі;

- стандартты шарттар кітапханасы және сатып алынатын өнімге қойылатын талаптардың деректер банкі пайдаланылатын конкурстық сауда-саттықты өткізудің бірыңғай әдістемесінің болуы;

- сатып алу рәсіміне аудит жүргізу, атап айтқанда, сатып алуды болжау және жоспарлау, конкурстарды ұйымдастыру, таза бәсекелестікті қамтамасыз ету, келісім-шарттардың орындалуын бақылау, мемлекеттік қажеттіліктерді қанағаттандыру тиімділігін талдау [26].

Қорытындылай келе, біз келесі қорытындыларды жасай аламыз:

- мемлекеттік сатып алу жүйесі – шарт жүйесіне қатысушылардың барлығы өз мақсаттарына жету үшін жүзеге асыратын, тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді сатып алуға қажетті бюджет қаражатын тиімді және заңды жұмсау туралы ортақ идеямен біріктірілген іс-шаралар кешені. мемлекеттік және муниципалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру. Қарастырылып отырған жүйе ел экономикасына елеулі әсер ететін, оның өсуіне және инновациялық дамуына ықпал ететін көп деңгейлі құрылым болып табылады.

Мемлекеттік сатып алу жүйесіне жүктелген функцияларды іске асыра отырып, мемлекет оның ағымдағы қажеттіліктерін қанағаттандырады және оны экономикалық саясаттың құралы ретінде пайдаланады;

- сатып алу қызметін ұйымдастырудың қаржылық механизмі жоспарлаудың, сатып алудың және шартты орындаудың кезеңдерін қамтиды, сонымен қатар шарттың бастапқы максималды бағасы мен стандартты көрсеткіштерін есептеу, сатып алу мен жауапкершілікте преференциялар мен шектеулерді қолдану сияқты құралдарды пайдаланады. жеткізушілерге, орындаушыларға, мердігерлерге; - келісім-шарт жүйесіне қатысты заманауи заңнамалар уақыт талабына толық жауап бермейді. Бұрын айтылған кейбір қаржы құралдары жеткілікті тиімді жұмыс істемейді. Мемлекеттік сатып алудың қаржылық механизмін жетілдіру келісім-шарт жүйесінің басым міндеттерінің бірі болып табылады, оның шешімі бюджет шығыстарын оңтайландыруға арналған.

2 ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ.

2.1 Мемлекеттік сатып алуды ұйымдастытыру және оның жай – күйін талдау.

«Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңында сатып алудың келесі әдістері көзделген:

1. Бәсекелестік (ашық бәсеке, екі кезеңдік рәсімдерді қолданатын конкурс, алдын ала біліктілік бойынша конкурс, негіздемелік келісімдерді пайдаланатын конкурс, рейтингтік-баллдық жүйені пайдаланатын бәсеке, сатып алынатын тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің өмірлік циклінің құнын есептеуді пайдаланатын бәсеке);

2. Аукциондарда;

3. Баға ұсыныстарын сұрау;

4. Бір дереккөзден;

5. Тауар биржалары арқылы;

6. Электрондық дүкен арқылы [17].

Егерде, ұйымдастырушы тарапынан жоғарыда қолданылған әдістерде қандай да бір заң бұзушылықтар орын алса, «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына, сондай-ақ камералдық бақылауды жүргізу қағидаларына сәйкес ішкі мемлекеттік аудит комитеті және оның аумақтық бөлімшелері мемлекеттік аудит объектілеріне бармай-ақ камералдық бақылауды жүзеге асырады.

Камералдық бақылаудың негізгі мақсаты – мемлекеттік сатып алу туралы заңға қайшы болған бұзушылықтарды дер кезінде анықтап жолын кесу, сонымен бірге ұйымдастырушыға анықталған бұзушылықтарды жоюға мүмкіндік береді. Камералдық бақылау мемлекеттік сатып алу веб – порталы арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасында жыл сайын мемлекеттік сатып алу арқылы бөлінген қаражат саны артып, тиісінше ел экономикасының рөлі артып жатқандығын көрсетеді. Соңғы 3 жылдықта мемлекеттік сатып алу веб порталында жарияланған сома көлемі 51% өскен.

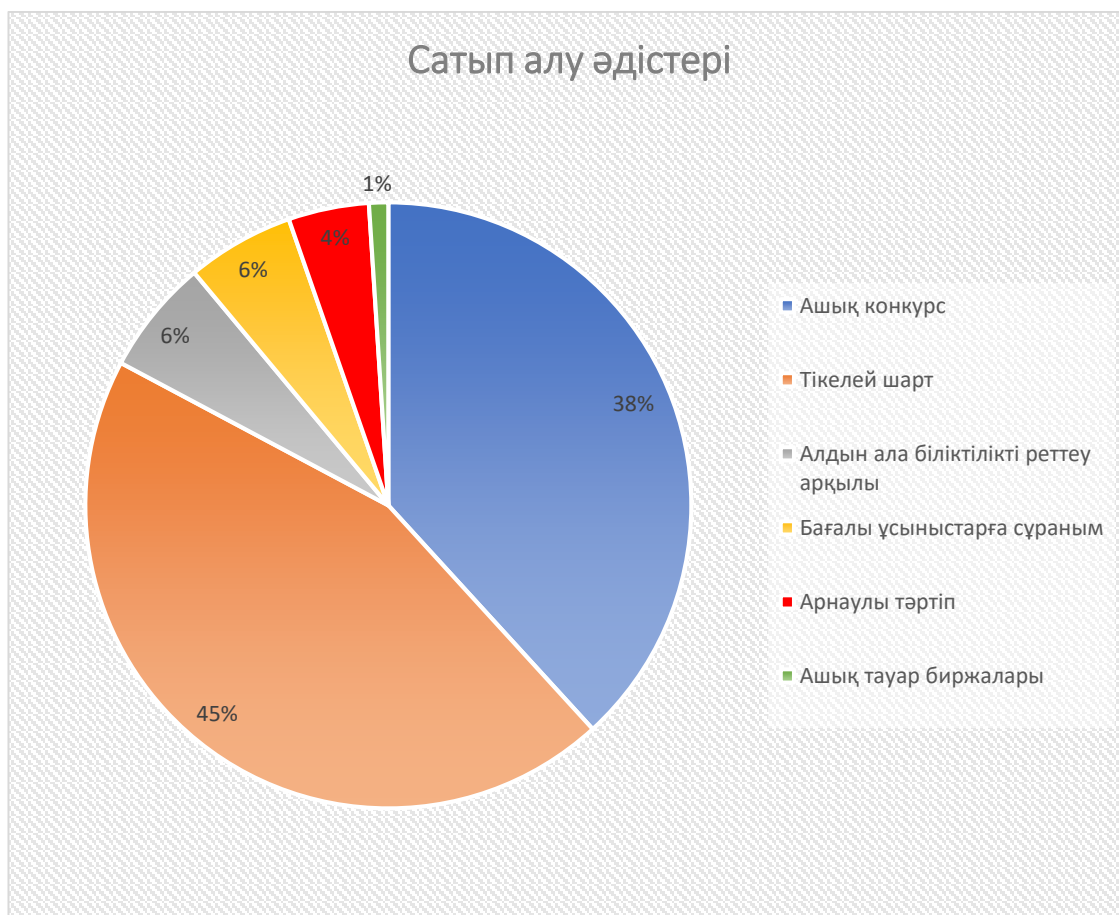
Нақтырақ талдау үшін кестені қарастырамыз.

Кесте - 2 сатып алу рәсімдерінің негізгі көрсеткіштері туралы ақпарат

Жыл	ҚҚС-сыз жоспарланған соманың (трлн)	Тапсырыс берушілердің саны (мың)	Хабарландырулар саны (млн)	Қатысушылар саны (мың)	Жеткізушілер саны (мың)
2021	5,97	18,27	894,6 (мың)	102,8	92,48
2022	7,12	18,12	1,7	98,52	82,2
2023	9,15	18,28	1,75	118,2	94,84

Ескерту - Дереккөздерге сәйкес автормен құрастырылған [27]

Сонымен қатар, 2-кестедегі көрсетілген мәліметтерге сәйкес, төмендегідей мемлекеттік сатып алу әдістерін қолдана отырып жарияланған сатып алуларды көрсек болады.

1-сурет – 2021 жылғы мәліметтерге сәйкес, веб – порталда жарияланған мемлекеттік сатып алу әдістерінің пайыздық үлесі

Ескерту - [27] дереккөзге сәйкес автор құрастырған

Жоғарыдағы динамикаға сәйкес, 2021 жылғы жоспарланған соманың 45% әлеуетті өнім берушілермен тікелей шарт жасасу арқылы жүзеге асқандығын

көре аламыз. Тікелей жасасу арқылы бір көзден алу тәсілімен шарт жасасу Заңның 39-бабына сәйкес жүзеге асырылады. 2021 жылғы жағдай бойынша өнім берушілерді іріктеу тәртібін қоспағанда, шарттарды тікелей жасасу негіздерінің 56 тармағы енгізілген. Шарт жобасы мақұлданған және өнім берушіге жіберілген сәттен бастап оны осындай шарт жасасудың негізділігін анықтау үшін уәкілетті бақылау органдары тексереді.

Сонымен бірге, 2022 жылғы жоспарланған сомаға негізінде сатып алу әдістерінің пайыздық үлесі 2021 жылға қарағанда өзгерістерге ұшыраған. Себебі 2022 жылы бүкіләлемдік COVID-19 пандемиясына байланысты Заңнамаға өзгерістер енгізіліп, арнаулы тәртіп арқылы мемлекеттік сатып алу әдісі енгізілген.

2022 жылы МСТЗ-ның 39 бабына өзгерістер енгізіліп, нәтижесінде 7 тармағы алынып тасталынды. 2021 жылмен салыстырғанда бір көзден сатып алу 45% - дан 30%-ға дейін қысқарды.

Нақтырық айтқанда, 2022 жылғы жоспарланған сомаға өткізілген мемлекеттік сатып алу әдістері төмендегі 2 суретте көрсетілген.

2-сурет – 2022 жылғы мәліметтерге сәйкес, веб-порталда жарияланған мемлекеттік сатып алу әдістерінің пайыздық үлесі

Ескерту - [27] дереккөздерге сәйкес автор құрастырған

Сонымен бірге, Мемлекет басшысының «Әділетті Қазақстан: бәріміз және әрқайсымыз үшін. Қазір және әрдайым» сайлауалды бағдарламасы аясында «Мемлекеттік сатып алу» Заңының жаңа жобасы әзірленді.

Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес, мемлекеттік сатып алудың сапалы жаңа жүйесін құру қажет. Ең төменгі баға емес, сатып алынатын тауарлар мен қызметтердің сапасы басымдық болуы керек. Мемлекеттік және квазимемлекеттік ұйымдардың сатып алулары бір платформаға көшуі тиіс.

Осының нәтижесінде 2023 жылдың 1 қыркүйегінен бастап құрылыс монтаждау жұмыстары рейтингтік-балдық жүйесімен өткізіле бастады.

Рейтингтік балдық жүйенің артықшылықтары веб портал автоматты түрде жеңімпазды анықтайды. Бұл өз кезегінде сатып алуды өткізу мерзімін азайтып, тіпті коррупциялық тәуекелділіктерді азайта түседі. 2023 жылғы сатып алу сомасының пайыздық үлесі төмендегідей

3-сурет - 2022 жылғы мәліметтерге сәйкес, веб-порталда жарияланған мемлекеттік сатып алу әдістерінің пайыздық үлесі

Ескерту - [27] дереккөзге сәйкес автор құрастырған

Зерттеуге сүйене отырып, кез келген мемлекеттің басты мақсаттарының бірі – макроэкономикалық көрсеткіштерді жақсарту, оған тікелей бюджет қаражатын тиімді бөлу арқылы қол жеткізіледі, мұнда мемлекеттік сатып алулар шешуші рөл атқарады. Ел бюджетін қарау және атқару кезінде мемлекеттік шығыстарды реттеу бюджеттік саясаттың маңызды саласы болып табылады және негізінен жоспарлау, бюджетті шығыстар бөлігінде қарау және бекіту тәртібімен, сондай-ақ оның атқарылуын бақылаумен айқындалады.

Демек, мемлекеттік сатып алудың рөлін елдің шығыстары мен бюджетті атқару тиімділігін арттырудың негізгі тетіктерінің бірі ретінде қарастыру қажеттілігі туындады. Бюджеттік процестің сапасын арттыруға әкелетін тиімді шараларды қабылдау бір ауданның немесе облыстың жергілікті деңгейіне әсер етуі мүмкін, сонымен қатар кең ауқымды, яғни бүкіл елді қамтуы мүмкін.

Шығыстар ел бюджетінің маңызды белгілерінің бірі болып табылады. Қаражаттың қайда жұмсалғаны ғана емес, бұл шығындардың қаншалықты тиімді екені де маңызды. Мемлекеттік шығыстардың озық тәжірибесін енгізу елге тиімді және тиімді бөлуге көмектесуде, ел экономикасын дамыту мақсаттарына қол жеткізуде ілгерілеуде маңызды рөл атқаруы мүмкін.

Мемлекеттік сатып алудың негізгі мақсаты – елдегі макроэкономикалық жағдайды жақсартуға қол жеткізу үшін бюджет қаражатын тиімді пайдалану.

Елдің әлеуметтік қамсыздандыруға, денсаулық сақтау мен білім беруге жұмсалатын шығыстарының ұлғаюын ең алдымен ел тұрғындары сезінуі және олардың қаншалықты тиімді екенін бағалауы керек, алайда сыбайлас жемқорлық тәуекелдері немесе бюрократиялық элементтер сияқты кейбір жағымсыз факторлар тек қана баяулайды. Бұл процесс бюджеттерден бөлінген қаражат түпкілікті мақсатқа жете алмайды. Бұл жағдайдың себебі – азаматтардың өз құқықтары мен заңнамаларын білмеуі, мемлекеттік сатып алудағы ашық рәсімдердің жоқтығы [28].

3 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДЫ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

3.1 Мемлекеттік сатып алулардағы негізгі проблемалар

Қазақстандағы мемлекеттік сатып алу жүйесі қарқынды даму үстінде және ауқымды өзгерістерді көрсетуде. Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алу реттеу жүйесінде көптеген нормативтік құқықтық актілер, бірқатар бірегей технологиялық шешімдер пайда болды, билік органдарының, бизнес пен халықтың өзара іс-қимылының принципті жаңа принциптері ресімделді.

Соңғы жылдары мемлекеттік сатып алу заңнамалық базасы көптеген өзгерістер мен жаңалықтарды бастан өткерді, бұл өз кезегінде мемлекеттік сатып алу бойынша тапсырыс берушілер мен жеткізушілер тарапынан оң және теріс пікірлерге ие болды.

Алайда, Қазақстан Республикасының Үкіметі жүргізген заңнамалық реформаларға қарамастан, мемлекеттік сатып алу процесі әлі де болса жеткілікті түрде сыбайлас сала болып қала береді.

Мемлекеттік сатып алу жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтаудың мониторингі механизмі мемлекет пен қоғам тарапынан неғұрлым байыпты көзқарасты талап етеді.

Цифрлық инновацияларды пайдалана отырып, бірыңғай әдістемені әзірлеу, сондай-ақ мемлекеттік сатып алулар жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтаудың қоғамға қолжетімділігі мен ашықтығын қамтамасыз ету қажет. [29].

Төмендегі 3-кестеде ықтимал сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін көрсетеді.

Кесте 3 – Мемлекеттік сатып алулардағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдері Қазақстан Республикасы

Сатып алудағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің мүмкін түрлері	
Түрлері	Сипаттама
Тапсырыс беруші мен әлеуетті өнім беруші арасындағы байланыс Клиенттің одан әрі қолма-қол ақша алу үшін сөз байласуы	Тапсырыс беруші мен әлеуетті өнім беруші, ұйымдастырушы мен әлеуетті өнім беруші (соның ішінде отбасылық, іскерлік байланыстар, ұйымдардың қызметкерлері арқылы) қатыстылығы;
Клиенттің одан әрі қолма-қол ақша алу үшін сөз байласуы	Нақты қажеттіліксіз сатып алуды жоспарлау. Қажетсіз өнімді немесе қызметті сатып алу. Мысалы, қымбат тұратын жоғары мамандандырылған медициналық

3-кестенің жалғасы

	жабдықтарды сатып алу, оны кейіннен мамандардың немесе пациенттердің болмауына байланысты пайдаланбай. Бұл сондай-ақ тұтынушылардың осы санаты үшін типтік емес тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді сатып алуды қамтиды.
Шамадан тыс баға қою	Жоғарылатылған бағалар бойынша (қызметтер, тауарлар және т.б.) конкурстар туралы хабарландыру;
Таңбаларды ауыстыру	Жарнамада әртүрлі әріптік-цифрлық емшелерді дұрыс компанияларды бәсекеге шығару үшін пайдалану;
Әлеуетті өнім берушінің қатысы Еншілес компаниялардың конкурсына қатысу және жасанды конкурстар құру;	Еншілес компаниялардың конкурсына қатысу және жасанды конкурстар құру;
Белгілі бір жеткізушіге арналған техникалық шарттар	Белгілі бір әлеуетті өнім берушіге арналған «арнайы» құжаттама тек бір өндірушіге немесе жеткізушіге тән талаптардың болуы. Жабдықтаушыға қойылатын шектен тыс талаптар
Ескерту – [30] дереккөз негізінде автормен құралған	

Сатып алуда сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін уақтылы анықтау маңызды рөл атқарады. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін, біздің ойымызша, 3-кестеде көрсетілген бірнеше критерийлер бойынша жіктеуге болады.

Әрине, бұл кесте сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің жіктелуінің бір бөлігін ғана қарастырады, олар әр түрлі болуы мүмкін және сатып алу учаскелеріне, сатып алу секторына және заңнамаға енгізілген жанартуларға байланысты толықтырылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайтын болсақ, Қазақстандағы мемлекеттік сатып алу саласы сыбайлас жемқорлықты теріс пайдалану тұрғысынан бағалау ең қиын салалардың бірі болып табылатынын атап өтеміз, өйткені дәл осы салада орасан зор бюджет ресурстары шоғырланған.

Сыбайлас жемқорлық үкімет үшін өте нәзік мәселе болғандықтан, оны зерттеу оңай пән емес. Нәтижесінде, сыбайлас жемқорлық деңгейі де, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың әсері де әлі де заңнамалық шолулар, сауалнамалар немесе ұпай жинау арқылы бағаланады.

Мемлекеттік саясаттың басқа салалары өлшенетін индикаторлар ауқымы арқылы зерттелгенімен, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен қылмыстық жауапкершілікке тартылған тұлғалардың саны туралы деректерді қоспағанда, сыбайлас жемқорлық шектеулі өлшем саласы болып қала береді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің басқа стратегиялар сияқты дәлелдемелік базаға айналуына мүмкіндік беру үшін Қазақстанда мемлекеттік сатып алулар саласындағы сыбайлас жемқорлықты өлшеу тетіктері әлі де қалыптасуда, бұл басқалармен қатар, оларды қуып жету қажеттілігін болдырмайды. мемлекеттік шарттарды жасау кезінде сыбайлас жемқорлық оқиғалары [31]. Сатып алулардағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің жіктелуі

Кесте 4 – Сатып алулардағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің жіктелуі

Белгілер	Сипаттама
Тақырып бойынша	<ul style="list-style-type: none"> - Өнім; - Қызмет көрсету; - Жұмыс
Әдіс бойынша	<ul style="list-style-type: none"> - Бір көзден; - Электронды дүкен; - Ашық конкурс; - Аукцион; - Баға ұсыныстарын сұрау
Болған жағдайға байланысты	<ul style="list-style-type: none"> - пара берушілердің болуы; - қажетті сертификаттардың болмауы; - нормативтік құқықтық актілерді нашар білу; - бюрократиялық формалар; - кәсіби қарым-қатынас шеңбері; - белгілі бір тұлғалардың мүдделері.
Аумақтық принцип бойынша	<ul style="list-style-type: none"> - Қала; - Аймақ; - Аудан; - Ауылдық округ

4-кестенің жалғасы

Жемқорлықтың мөлшері бойынша	- Үлкен; - Орташа; - Кішкентай.
Ескерту – [30] дереккөз негізінде құрастылыған	

Мемлекеттік сатып алудың негізгі проблемаларын екі бөлікке бөлуге болады: сатып алуды орналастыру кезіндегі тапсырыс берушілер проблемалары және мемлекеттік сатып алу саласындағы проблемалар.

Сатып алу кезінде тұтынушылардың кейбір мәселелерін атап өтейік:

- сатып алу объектілерін сипаттаудағы проблемалар;
- мемлекеттік келісім-шарттарды қазынашылық қамтамасыз ету мәселелері;
- тауарлардың (қызметтердің) мемлекеттік стандарттарының болмауына байланысты құжаттамада міндетті түрде көрсетілуі тиіс тауарлардың (қызметтердің) сапа критерийлерін анықтаудағы проблемалар;
- бір бұйым үшін әртүрлі өлшем бірліктерін қолдану мәселелері;
- сатып алынатын өнім анықтамалығындағы лауазымдарды қайталау мәселелері;
- ұйымдағы ішкі қайшылықтарға байланысты құжаттаманы ресімдеу мәселелері;
- мемлекеттік сатып алу проблемасы – сатып алу құнына шамадан тыс мән беру;
- мемлекеттік сатып алу мәселесі - жеткізуші базасы.

Жоғарыда аталған мәселелердің бірқатарына толығырақ тоқталайық. Сатып алу объектілерін сипаттауға қатысты даулар бойынша мемлекеттік сатып алу саласындағы сот тәжірибесі өте әртүрлі және кейде тіпті қарама-қайшы. Мысалы, кейбір соттар сатып алу объектісін сипаттау кезінде тапсырыс беруші оның қажеттіліктерін барынша қанағаттандыратын өнімнің параметрлері мен сипаттамаларын дербес анықтауға құқылы деп санайды. Басқалары тұтынушылар сатып алу объектісіне қойылатын талаптарды, бір жағынан, өздеріне қажетті сипаттамалары бар өнімді сатып алу мүмкіндігін арттыру үшін, ал екінші жағынан, олардың санын шектемейтіндей етіп тұжырымдау керек деп санайды. қатысушылар саны. Артық талаптарды белгілеу және соның салдары ретінде қатысушылар өтінімді толтыру кезіндегі екіұштылық пен белгісіздік тұтынушылардың әрекетін заңсыз деп тануға әкеп соғады [32].

Мемлекеттік сатып алулардағы тағы бір мәселе – сатып алу шығындарына шамадан тыс мән беру. Өйткені, реттеушілер тұтынушыны ең арзан жеткізушіні таңдауға шақырады. Соның салдарынан сапа әлсіреп, мемлекет артық төлейді. Мемлекеттік сатып алулардағы күрделі мәселе жеткізуші база болып табылады. Бүгінгі күні компанияның алдын ала квалификациясы мен рейтингтерін белгілеу

мүмкіндігі жоқ, нәтижесінде талап етілетін талаптарға сай келмейтін көптеген жеткізушілер жеткізушілер пулына түседі.

Сонымен қатар, мемлекеттік сатып алудағы тағы бір өзекті мәселе конкурс не аукцион тәсілімен мемлекеттік сатып алу қорытындылары шығарылғанға және мемлекеттік сатып алу туралы шарт күшіне енгенге дейінгі кезеңге күн сайынғы және (немесе) апта сайынғы қажеттіліктегі тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтер болдырылмауында.

МСТЗ-ның 39 бабы 3 тармағы 50 тармақшасында, егер мемлекеттік сатып алу тапсырыс берушінің мемлекеттік сатып алуды өткізу мерзімі, бірақ екі айдан аспайтын мерзім ішіндегі қажеттілігін қамтамасыз етуге қажетті осындай тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді мемлекеттік сатып алу көлемінен аспайтын көлемде, уәкілетті орган бекіткен тізбе бойынша жүзеге асырылатын жағдайда, мемлекеттік сатып алу қорытындылары шығарылғанға және мемлекеттік сатып алу туралы шарт күшіне енгенге дейінгі кезеңге күн сайынғы және (немесе) апта сайынғы қажеттілікті осындай мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыруға қажеттілік болса, жүзеге асырылады.

Осы тармақша өнім беруші өткен жылы жасалған мемлекеттік сатып алу туралы шарттың қолданысын ұзартудан бас тартқан жағдайда, егер мұндай мемлекеттік сатып алу жылдың бірінші айы ішінде жүзеге асырылатын болса немесе тапсырыс беруші ағымдағы қаржы жылы ішінде құрылған (қайта ұйымдастырылған) жағдайда, бірақ екі айдан асырылмай қолданылады делінген [11].

Сонымен бірге, МСТЗ-ның 37 бабы 1 тармағында, Егер біртекті тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің құндық мәндегі жылдық көлемдері республикалық бюджет туралы заңда тиісті қаржы жылына белгіленген айлық есептік көрсеткіштің сегіз мың еселенген мөлшерінен аспаса, мұндай біртекті тауарларға, жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге баға ұсыныстарын сұрату тәсілімен мемлекеттік сатып алу жүргізіледі делінген [].

Мәселен, мемлекеттік ауруханалар МСТЗ-ның 39 бабы 3 тармағы 50 тармақшасын басшылыққа ала отырып, әлеуетті өнім берушімен 2 ай мерзімге азық – түлік тауарын алуға келісім шартқа отырады. Сондай – ақ, біртекті тауарлардың жылдық көлемдері республикалық бюджет туралы заңда тиісті қаржы жылына белгіленген айлық есептік көрсеткіштің сегіз мың еселенген мөлшерінен асуына байланысты ашық конкурс тәсілімен сатып алу жариялайды.

Алайда, ашық конкурс тәсілімен жарияланған сатып алулар көбінесе болдырылмай, 2 ай мерзімнен асып кетеді. Бұл өз кезегінде, МСТЗ-ның 39 бабы 3 тармағы 50 тармақшасымен келісім шарт түзген мердігердің келісім шарт орындауы мерзімі аяқталып, мемлекеттік ауруханаларда тұрақтаған

науқастарды азық – түлікпен толыққанды қамтамасыз етуге өз кедергісін келтіріп жатады.

Сонымен қатар, мемлекеттік ауруханаларда күзету жөніндегі қызметтерге әлеуетті өнім берушілер өз өтінімін ұсынған жағдайда да мемлекеттік сатып алулар болдырылмай жатқандығы көптеп кездесіп жатады. Бұл өз кезегінде, маңызы бар объектілерге айтарлықтар үлкен проблема болып келе жатыр.

3.2 Мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру механизмін жетілдіру бағыттары

Мемлекет басшысының «Әділетті Қазақстан: бәріміз және әрқайсымыз үшін. Қазір және әрдайым» сайлауалды бағдарламасы аясында «Мемлекеттік сатып алу» Заңының жаңа жобасы әзірленді.

Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес, мемлекеттік сатып алудың сапалы жаңа жүйесін құру қажет. Ең төменгі баға емес, сатып алынатын тауарлар мен қызметтердің сапасы басымдық болуы керек. Мемлекеттік және квазимемлекеттік ұйымдардың сатып алулары бір платформаға көшуі тиіс.

Жаңа Заңның мақсаттары келесідей:

1. сатып алынатын тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің сапасын арттыру;
2. мемлекеттік сатып алу рәсімдерін оңайлату және деbüroкратизациялау;
3. мемлекеттік сатып алу рәсімдерін одан әрі автоматтандыру;
4. құрылыс нарығын монополиясыздандыру;
5. бірыңғай сатып алу платформасын құру.

Сатып алынатын тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру мақсатында заң жобасында мынадай шаралар ұсынылған болатын:

- мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің деректерін кеңінен қолдану арқылы жеткізушіні таңдаудың бағалық емес критерийлерін әзірлеу;
- әсіресе құрылыс секторындағы жұмыстарға қоғамдық бақылауды енгізу;
- дамудың әлеуметтік, экономикалық және экологиялық аспектілеріне қол жеткізуді ескере отырып, тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді сатып алуға негізделген «Тұрақты мемлекеттік сатып алу» элементтерін енгізу

Сонымен қатар, сатып алуда үлкен проблемаларының бірі конкурстардың ұзақтығында еді. Қазіргі таңда конкурстардың әлеуетті өнім берушілер тарапынан шағымсыз өтуі екі ай мерзімді құрайды.

Осыған орай, жекеленген кезеңдердің қысқаруын ескере отырып, конкурсты өткізу мерзімі бір айға дейін қысқартылды.

Сонымен бірге, 2022 жылдың 1 шілдесінен бастап мемлекеттік сатып алудың жаңа тәсілі – рейтингтік балдық жүйе енгізілді.

Бұл сатып алу әдісі конкурстық комиссияның қатысуынсыз жүзеге асырылып, жеңімпаз мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің деректеріне сәйкес веб порталмен автоматты түрде анықталады.

Бұл өз кезегінде адами факторды жойып, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайта түсіде.

Осыған орай, 2023 жылдың 1 қыркүйегінен бастап құрылыс монтаждау жұмыстары рейтингтік-балдық жүйесімен өткізіле бастады.

Ендігі кезекте, 2024 жылдың 1 ақпанынан бастап, жобалау жұмыстары мен техникалық қадағалау және (немесе) жобаларды басқару жөніндегі инжинирингтік қызметтерде рейтингтік-балдық жүйе пайдаланылатын конкурс тәсілімен мемлекеттік сатып алу өткізуде.

Осыған орай, сатып алу тәсілдерін одан әрі автоматтандыру үшін, Конкурс не аукцион тәсілімен мемлекеттік сатып алу қорытындылары шығарылғанға және мемлекеттік сатып алу туралы шарт күшіне енгенге дейінгі кезеңге күн сайынғы және (немесе) апта сайынғы қажеттіліктегі тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің тізбесінде көрсетілген сатып алуларды автоматтандыру жүйесіне енгізу керек деп есептеймін.

Ол үшін, тізбеде көрсетілген тауарларды ашық конкурс тәсілімен жариялау барысында, әлеутті өнім берушілер техникалық ерекшелікпен танысып, электронды цифрлы қолтаңба арқылы келісіп, өз бағасын ұсыну қажет. Ұсыну барысында, веб портал мемлекеттік органдар тарапынан жинақталған критерийлерді ескере отырып, автоматты түрде жеңімпазды анықтайды.

Бұл өз кезегінде, адами факторды азайтып, сыбайлас жемқорлық тәуекелділіктерін азайтады деп есептеймін.

Ең бастысы, сатып алу әділ түрде өтіп, уақыт жағынан үнемделіп, сатып алулар болдырылады.

Сонымен қатар, осы тізбеде көрсетілген қызметтер мен жұмыстарды да автоматтандыру керек деп есептеймін. Ол үшін ұйымдастырушы тарапынан ұсынылған техникалық ерекшелікпен әлеуетті өнім беруші электронды цифрлы қолтаңбамен келісіп, қажет болған жағдайда арнайы лицензиясын ұсынып, өз бағасын ұсыну жеткілікті. Ұсынылған баға мен мемлекеттік органдар тарапынан жинақталған мәліметтерге сәйкес, сатып алу веб порталы автоматты түрде жеңімпазды анықтайды.

Бұл да өз кезегінде, мемлекеттік сатып алуды оңтайландырып, тапсырыс беруші мен әлеуетті өнім беруші арасында келсім шартты тез арада түзуге септігіп тигізеді. Тіпті сатып алуды өткізу барысында сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін жояды.

Қорытындылай келе, негізгі мәселе мемлекеттік сатып алу жүйесіндегі жемқорлық екенін атап өтуге болады. Қазақстандағы мемлекеттік сатып алу

саласындағы сыбайлас жемқорлық республикада сыбайлас жемқорлыққа қарсы механизмдердің шектеулі арсеналын қолданатынын көрсетеді. Сонымен қатар, заңнамалық деңгейде кемшіліктердің болуы жүйенің өзінің сапасын төмендетеді. Дегенмен, тұрақты мемлекеттік сатып алуды қолдану және сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендететін заңнамалық актілерді реттеу бойынша шет мемлекеттердің тәжірибесін меңгеру үдерісі жүргізілуде

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сатып алу жүйесін талдай отырып, Қазақстандағы мемлекеттік сатып алу жүйесінің әлі де дамып келе жатқанын түсінуге болады. Жүйенің ашықтығы еуропалық стандарттарға жетпейді, халықтың қатысуы төмен екені атап өтілді. Дегенмен, мемлекеттік сатып алу жүйесіне қоғамның қатысуын арттыру мақсатында заңнамалық актілер жетілдіріліп жатыр.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырудың проблемалары мен кемшіліктеріне талдау жасай отырып, негізгі мәселе мемлекеттік сатып алу жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық болып табылатынын атап өтуге болады. Қазақстандағы мемлекеттік сатып алу саласындағы сыбайлас жемқорлық республикада сыбайлас жемқорлыққа қарсы механизмдердің шектеулі арсеналын қолданатынын көрсетеді. Сонымен қатар, заңнамалық деңгейде кемшіліктердің болуы жүйенің өзінің сапасын төмендетеді. Дегенмен, тұрақты мемлекеттік сатып алуды қолдану және сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендететін заңнамалық актілерді реттеу бойынша шет мемлекеттердің тәжірибесін меңгеру үдерісі жүргізілуде.

Дегенмен Президентіміз Қасым – Жомарт Тоқаевтың тапсырмасына сәйкес, МСТЗ-ға өте елеулі өзгерістер енгізілгенін байқауға болады.

Рейтингтік-балдық жүйе пайдаланылатын конкурс тәсілімен мемлекеттік сатып алуларды өткізу оң нәтиже берді деп есептеймін.

Осыған сәйкес, сатып алуларды автоматтандыру барысында төмендегідей ұсынымдарды ұсынамын:

1. Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 23 желтоқсандағы № 677 «Конкурс не аукцион тәсілімен мемлекеттік сатып алу қорытындылары шығарылғанға және мемлекеттік сатып алу туралы шарт күшіне енгенге дейінгі кезеңге күн сайынғы және (немесе) апта сайынғы қажеттіліктегі тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің тізбесін бекіту туралы» Бұйрығына өзгерістер енгізуді;

2. «Мемлекеттік сатып алулар туралы» Заңының 37 бабына өзгерістер енгізуді;

3. Жоғарыдағылардың негізінде мемлекеттік сатып алу мамандарының жауаптылықтығын арттыру мақсатында сатып алуда әлеуетті өнім берушілердің құқықтарының шектелуін болдырмау үшін Әкімшілік құқық бұзушылық Кодекстің 207 бабында жауапкершілік қарастыруды

4. ҚР Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы №125 қаулысымен бекітілген «Мемлекеттік қызметшілерді даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру қағидаларын, мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін

арттыруда жүзеге асыратын білім беру ұйымдарына қойылатын талаптарды бекіту туралы» талаптың 15 тармағына сәйкес, мамандардың сауаттылығын арттыру мақсатында мемлекеттік сатып алу бойынша заңнамалық өзгерістер мен толықтыруларды мерзімдік семинар курстарын өткізуді;

5. Жоғарғы оқу орындарында «Мемлекеттік сатып алу» бакалавриат деңгейінде мамандарды дайындауы ұсынамын

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

- 1 Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың 2022 жылғы 21 қаңтардағы отандық бизнес өкілдерімен кездесуі. - URL: https://www.inform.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-vstrechu-s-predstaviteli-otechestvennogo-biznesa_a3889124. Қол жеткізілген күні : 26.04.2024 ж.
- 2 Балтабаев К. Тұрақты мәртебені бағалау және құқықтық сараптама Қазақстан Республикасында Мемлекеттік сатып алу. 2023. – Б. 53.
- 3 Мокренко А. В., Ованесян Н. М. Мемлекеттік және муниципалды басқару. Ғалымдар СКАГС жазбалары. 2017. № 2. - 43-49 ББ
- 4 Шадрина Е. В., Ромодина и. в. үшін Мемлекеттік сатып алу тұрақты даму: халықаралық тәжірибе. Мемлекеттік және муниципалды басқару мәселелері. 2017. № 1. – 149-172 ББ.
- 5 Набиев Р. А., Арықбаев Р.К. Мемлекеттік тапсырыстар мен сатып алу жүйесінің бюджеттік шығыстарының тиімділігін арттыру // Қаржы және несие. 2008. № 25. 2-5 бет.
- 6 Т.Г. Шешукова / Халықаралық бухгалтерлік есеп, 2018 ж., 21-том, шығарылым. 9, 520-527 беттер.
- 7 Шешукова Т. Г. Мемлекеттік сатып алу жүйесі: түсінігі, экономикаға әсері // Халықаралық бухгалтерлік есеп. – 2018. – Т. 21, № 5. – Б. 520-527.
- 8 Мемлекеттік сатып алу логистикасы: оқу-әдістемелік құрал / В. А. Галанов, О. А. Гришина, С.Р. Шибаяев. -М.: ИНФРА-М, 2010. - 277 с.
- 9 Герасименко А.А. Иванов А. М. Теология. Философия. Құқық /Theology. Philosophy. Law. № 1 (13) 2020. - 92-105 ББ.
- 10 Мемлекеттік сатып алу жүйесі: теориялық және практикалық аспектілері: монография / Л. И. Юзвович, Н. Ю.Исакова, Ю. В. Истомина және т. б.; ред. Л. И. Юзвович, Н. Ю. Исакова. – Екатеринбург: Орал баспасы. ун-та, 2019. – 233 б.
- 11 Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сатып алу порталы – 2024. URL: <https://goszakup.gov.kz/>. Қол жеткізілген күні: 27.04.2024.
- 12 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы по 434-V ҚРЗ Заңы «Әділет»– 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>. Қол жеткізілген күні: 27.04.2024.
- 13 ЭЫДҰ. Шығыс Еуропа мен Орталық бәсекелестік саясаты Азия Мемлекеттік сатып алу кезіндегі сауда-саттықтағы сөз байласуға назар аудару, Есірткі айналымын бақылау жөніндегі аймақтық орталық-Будапешттегі (Венгрия)GVX Ақпараттық бюллетень № 17, шілде 2023 ж // URL:<https://www.oecd.org/daf/competition/oecdgvh-newsletter17-july2023-ru.pdf> . Қол жеткізілген күні: 27.04.2024 ж.
- 14 ЭЫДҰ. ЭЫДҰ-ға шолу "Қазақстанның Мемлекеттік сатып алулары. Тиімділікті арттыру мақсатында жүйені өзгерту " / " ЭЫДҰ-2019 кітапханасы. URL:<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b3007708>

ru/index.html?itemId=/content/component/b3007708-ru. Қол жеткізілген күні: 09.04.2024 ж.

15 «Дүниежүзілік сауданы белгілейтін Марракеш келісіміне Қазақстан Республикасының қосылуы туралы хаттаманы ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 11 қыркүйектегі № 776 қаулысы. 15 сәуір ұйымдастыру» 1994 ж.» // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P080000776> . Қолдану күні: 03.04.2024 ж

16 Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі 2012 кітапшасы / Transparency International [веб-портал]. – 2012. – URL: https://images.transparencycdn.org/images/2012_CPI_brochure_EN_200407_130607.pdf. Қол жеткізілген күні: 01.05.2024ж.

17 02.01.2023 және 03.01.2022 өзгерістер енгізілді - ҚР 04.12.2015 жылғы № 434-V ҚРЗ «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңы // Республиканың нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі Қазақстанның «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1500000434/02.01.2023>. Қол жеткізу күні: 02.05.2024 ж.

18 Покровская В.В.Мемлекеттік сатып алуды дамыту саласындағы заманауи шетелдік тәжірибе / В.В.Покровская, Е.А.Ускова // Әлемдік экономика. – 2008. – № 3. – 25–39 б.

19 Тауарларды (жұмыстарды) және қызметтерді сатып алу туралы UNCITRAL модельдік заңы (UNCITRAL 1994 жылы 15 маусымда қабылданған) // БҰҰ-ның Құқық жөніндегі комиссиясы халықаралық сауда. Жылнама. 1994 Т. XXV. Нью Йорк: Біріккен Ұлттар Ұйымы, 1996, 417-440 беттер.

20 Галанов В.А., Гришина О.А., Шибаев С.Р. Шетелдік тәжірибе мемлекеттік сатып алу қызметі. М.: ИНФРА-М, 2014. 236-бет.

21 Смотрицкая И.И. Ресей экономикасындағы мемлекеттік сатып алу жүйесінің трансформациясы: реферат. дис. ...Доктор Экон. Ғылым. М., 2009. 11-бет.

22 Дегтев Г.В. Мемлекеттік сатып алудың халықаралық тәжірибесі // Ғылым мен білімнің қазіргі мәселелері, 2013. №6.

23 Семенова Ф.З., Борлакова М.Б., Боташева Л.С. Мемлекеттік сатып алудағы шетелдік тәжірибе // Іргелі зерттеулер, 2016. № 6. Б. 465-469.

24 04.05.2013 № 44-ФЗ «Мемлекеттік және муниципалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді сатып алу саласындағы келісім-шарт жүйесі туралы» Федералдық заңы (30.10.2018 ж. өзгертулермен) // Жинақ Заңнама, 2013 ж. № 14.

25 Мұбаракшина Е.Р. Мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырудың шетелдік тәжірибесі Ғылым және білім бюллетені №16(52). 1-бөлім. 2018. – 69-73 б.

26 Қазақстан Республикасының және «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры» акционерлік қоғамының мемлекеттік сатып алу жүйелерін бағалау. 2019. URL: https://www.mapsinitiative.org/assessments/Kazakhstan_MAPS-Final%20Report-2020-Rus.pdf. Қол жеткізілген күні: 02.05.2024 ж.

27 Анализ данных государственных закупок Республики Казахстан – URL:<https://kz.bi.open-contracting.org/extensions/dev-ocds/dev-ocds.html?sheetId=b2ac5066-bc39-4ba5-8320-1590c4c5f6d4#>. Қол жеткізілген күні: 02.05.2024 ж.

28 Хамитов Ж.М. Ағымдағы жағдайды талдау және бақылау Қазақстан Республикасының квазимемлекеттік секторындағы сатып алулар. «Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы №3 (87) 2020. – 240-247-б

29 Заңға енгізілген өзгерістер тарихы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434/history>. Қол жеткізілген күні: 05.05.2024 ж.

30 Хамитов Ж.М., Джүнісбекова Г.А. Қазақстандағы мемлекеттік сатып алудың заманауи мәселелері. Мемлекет және бизнес: басқару теориясы мен тәжірибесі. № 5 (140). 2021. - 90-103 б.

31 Ішкі комитет қызметінің қорытындылары туралы есеп Мемлекеттік аудит // Ішкі мемлекеттік аудит комитетінің ресми сайты. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/article/1?directions=91&lang=ru>. - Қол жеткізілген күні: 04.03.2022 ж.

32 Александрова Е.Н. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 449-бабына сәйкес тендерлерді даулаумен байланысты істер бойынша Солтүстік-Батыс округінің аралық соттарының тәжірибесі. URL: <http://branch-prava.rf/article/23335>. Қол жеткізілген күні: 04.03.2022 ж.